

УДК 94(477)"1932/1933":341.485

DOI 10.31654/2520-6966-2018-10i-92-214-231

О. Стасюк

кандидат історичних наук, генеральний директор
Національного музею "Меморіал жертв Голодомору"

Сприйняття Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в незалежній Україні: політичні кроки та освітні уроки

У статті здійснено спробу аналізу теми Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр. у контексті суспільно-політичних і освітніх викликів, що поставали з моменту проголошення незалежності і є актуальними сьогодні. Акцентовано увагу на геноцидній теорії прочитання і осмислення тих трагічних подій в українській історії, що лежить в основі не лише переважної більшості ґрунтовних академічних досліджень, але й глибоко вкорінена як травматичний досвід у "колективному несвідомому" та продовжує існувати як важливий сегмент національної пам'яті. Доведено, що осмислення цієї проблеми має відбуватися не лише в межах наукового полідисциплінарного майданчику, але й під час розбудови "меморіально-патріотичного" курсу в політичній та освітній сферах, з урахуванням попередніх помилок, щоб убезпечити повторення таких трагічних історій надалі, змобілізувати духовні сили та конструктивний потенціал для творення української політичної нації у XXI столітті.

Ключові слова: історія України, Голодомор-геноцид, 1932-1933 рр., політика пам'яті, освітня політика.

Голодомор українців 1932–1933 рр. за своєю масштабною жорстокістю та непоправністю втрат, в першу чергу фізичних, ще довго залишатиметься болісною раною на тілі української нації та суспільства, котра потребує часу і тривалих розсудливих процедур для свого загоєння. Попри те, що подібний травматичний досвід, яким є геноцидні дії вказаних років, викликає здебільшого емоційні реакції, що живлять популістську політичну риторичку навіть прихильників цього спланованого злочину, і дуже дратує їхніх опонентів, котрі під різним приводом намагаються не визнавати Голодомор українців геноцидом (і при цьому вважають себе українськими політиками), вирішення цієї ситуації, з метою її запобігання в майбутньому для нового покоління, потребує виважених і конкретних державницьких рішень.

Історики вже чимало зробили і продовжують працювати на цій ниві (виявлення і введення до науково-публічного простору документальної правди про те, що відбувалося у 1932–1933 рр.), а вже політики, скориставшись їхніми напрацюваннями, мають перехопити естафету, запропонувавши чіткий план дій відносно інтеграції цього дискурсу в межах національно-державного організму, задля зміцнення, розвитку і процвітання України в майбутньому. Член правлячої консервативної партії в Палаті громад Великобританії Паулін Лейтем, закликаючи свій уряд визнати Голодомор українців геноцидом, назвала останній "політизованим проявом зла" [3], котре приховувалося в діях тодішньої більшовицької влади. Якою б не була влада в Україні, якщо вона дійсно прагне увійти в історію як *українська*, то має запропонувати *ефективну стратегію політизованого добра*, змусивши працювати цей "травматичний досвід" на оздоровлення соціобіологічного організму України, на розвиток громадянської самосвідомості українців як нації, на протидію загрозам у гуманітарному, економічному та політико-правовому аспектах.

Джерельна база нашого дослідження представлена, по-перше, працями провідних українських істориків-спеціалістів з проблеми голодомору (М. Антонович, Г. Васильчука, В. Василенка, С. Діброви, В. Марочка, П. Панченка, М. Панчука, В. Сергійчука, Є. Шаталіної, Б. Футея та ін.) та матеріалами міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, симпозіумів; по-друге, законами і підзаконними нормативно-правовими актами, рішеннями Кабінету Міністрів і президентів України, що стосуються Голодомору 1932–1933 рр., в різні часи; по-третє, матеріалами сайтів та інтернет-видань, які також долучаються до аналізу та осмислення важливості цієї проблеми та її впливу на сучасні суспільно-політичні процеси, враховуючи, зокрема, й певні зрушення в освітній політиці у напрямку популяризації та впровадження в освітній процес шкіл вивчення правдивої історії Голодомору як геноциду української нації.

Метою статті є спроба аналізу теми Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр. в контексті суспільно-політичних і освітніх викликів, що поставали з моменту проголошення незалежності а особливо тих, з якими доводиться мати справу нині. Розкривається зазначена мета через вирішення таких *завдань*: по-перше, акцентування уваги саме на геноцидному напрямку під час прочитання і осмислення трагічних подій в українській історії, який лежить в основі не лише переважної більшості ґрунтовних академічних досліджень, але й глибоко вкорінений у "колективному несвідомому" та продовжує існувати як важливий сегмент національної пам'яті; по-друге,

доведення того, що осмислення цього сегменту має відбуватися не лише в межах наукового полідисциплінарного майданчика (як-от "Memory Studies", "Trauma Studies" тощо), а й у ході розбудови "меморіально-патріотичного" курсу в політичній та освітній сферах, з урахуванням попередніх помилок, щоб забезпечити повторення таких злочинів у майбутньому, змобілізувати духовні сили та конструктивний потенціал для творення української політичної нації у XXI столітті.

Події, які відбулися у 2013–2014 рр. (анексія Криму та війна на Сході), певною мірою, хоч і віддалено, нагадують події 1929–1933 рр. Як тільки Росія зрозуміла, що вона може втратити Україну зі своєї зони впливу, насамперед тому, що остання почала активно "перебудовуватися" за зразком системи західних цінностей у свідомості нового покоління і на ділі впродовж двадцяти років незалежності чекати на підтримку США і рухатися євроінтеграційним курсом, вона розпочала вторгнення та військові дії, реактуалізувала давній проект "Малоросії" (про що тоді лунало майже з усіх каналів російського телебачення і особисто з вуст В. Путіна), який врешті-решт зазнав краху.

Але ключовим тут є слово "війна". Чому? Тому що, коли ми згадуємо становище українських селян на початку XX ст., то на думку спадає специфічний тип групової самоідентифікації та власна модель організованого соціально-економічного життя, котра впливала з норм звичаєвого права, історичних умов землекористування та землеволодіння (активізація кооперативних ідей у 1905–1907 та 1917–1918 рр.; відсутність зрівнялівки при користуванні землею в общинах; тяжіння до особистих форм володіння землею; отримання додаткових коштів завдяки різним видам домашнього виробництва, торгівлі надлишками продукції, сезонним заробіткам; створення хуторів і відрубів на засадах приватного володіння тощо). Вже на цьому рівні проглядається суттєва відмінність від російського суспільства. А якщо сюди ще додати хазяйновитість, волелюбність, демократичність, сміливість, рівність, як риси національного характеру, "український (особистісний) індивідуалізм" або "індивідуалізм сімейної спілки", добре організоване сільське самоврядування (сільські громади та сходи, "толока", а в роки визвольних змагань – реорганізовані земські органи влади, загальноселянські організації "селянські спілки", сільські комітети, ради селянських депутатів) [13, с. 341–342], то з'являється серйозна перешкода на шляху до побудови радянської партії-держави.

Через те більшовицька влада, застосовуючи політику колективізації, і намагалася зламати опір селянства, котре на той час мало всі ознаки "парагромадянського" суспільства, прагнула інтегрувати його

до "колективного тіла" нової радянської держави. З цією метою і запрацювала "машина Голодомору", що стала апогесом політики колективізації. У січні 1933 р. Л. Каганович на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) стверджував: "Тепер на селі є наша потужна організація, найсильніші важелі господарського й організаційного впливу... Це наше село" [8, с. 481–482]. Ще цікавішим у цьому ключі є висловлювання того ж року секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича: "Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут хазяїн. Він коштував мільйонів життів, але колгоспна система буде існувати завжди. Ми виграли війну!" [10, с. 35]. Якщо Голодомор в Україні не був спланованою геноцидною кампанією проти українців як етносу і нації, тоді навіщо ж "воювати" проти них?

Очевидно, що поряд зі зваженою і об'єктивною академічною оцінкою цих подій, не потрібно забувати, згідно з британським ученим Б. Бриваті, також про "реалії постгеноцидного суспільства і травми, яких воно зазнало" [2, с. 44]. Це стосується в тому числі й України на сучасному етапі її становлення. Далі дослідник зазначає, що геноцид завершується у випадках, коли вбивства припиняються (суто фізичний аспект) або ж про нього перестають говорити і пам'ятати, "запитувати: чи він був?". Солідаризуючись із таким розумінням проблеми, належить обстоювати позицію незамовчування факту геноциду й акцентувати увагу на подоланні пережитої травми через впровадження "Memory Studies" та "Trauma Studies" у практичну площину державотворчих процесів. "Україна, – писав А. Граціозі, – потребує повернути собі свою історію у всій її повноті, і вихідною точкою може бути лише Голодомор. Сподіваюсь, що українське суспільство вибудує на основі правди, врівноваженості і справедливості таку "пам'ять", яка допоможе йому зцілити давні рани і швидше простувати до кращого майбутнього" [11, с. 1].

Проте, як бачимо, прокладання "меморіально-патріотичного" курсу в історії незалежної України було нелегким і досить тернистим. Все почалося з багатообіцяючих і в принципі правильних нововведень на початку 1990-х рр.: заснування системи державних нагород за історичну тематику; введення національної валюти із зображенням великих і знаних постатей; встановлення пам'ятників видатним національним діячам; акцент на критичному ставленні до радянської історичної спадщини; легітимізація державної символіки 1918–1920 рр.; введення нового національного нарративу в офіційний дискурс і освітній процес (націоналізація історії [9]), яке спричинило те, що

"саме шкільний підручник став чи не головним елементом впливу національного чинника на історичну свідомість молоді в 1990-х рр." [1, с. 382].

З огляду на відверто кон'юнктуру, конформістську та аморфну історичну політику української держави до 2005 р., коли акцент робили більше на "примирення і порозуміння", на поєднання національних тенденцій із традиціями радянського періоду, що було особливо помітно за часів президентства Л. Кучми (відзначення ювілейних дат і формування календарних свят, і проведення комеморацій, і створення українсько-польської комісії експертів з удосконалення підручників з історії та географії тощо), певні зрушення щодо питання Голодомору-геноциду були. Йдеться про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій (кожна четверта субота листопада) Указом Л. Кучми від 26 листопада 1998 р. [19]. А згодом і Верховна Рада України в офіційному зверненні до народу від травня 2003 р. заявила, що Голодомор 1932–1933 рр. є актом геноциду: "кваліфікація цієї Катастрофи української нації як геноциду має принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні, є важливим чинником відновлення історичної справедливості, морального зцілення кількох поколінь від страшного соціального стресу, незаперечним доказом незворотності процесів демократизації суспільства, суворим застереженням спробам встановити в Україні нову диктатуру, нехтувати найголовнішим правом людини – правом на життя" [18]. У цьому ж році Генеральна Асамблея ООН поширила заяву, в якій йшлося про визнання Голодомору 1932–1933 рр. "національною трагедією українського народу", а ряд країн світу офіційно визнав факт геноциду українців з боку сталінського режиму.

За часів президенства В. Ющенка активно поживилася кампанія за визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу. Його Указом "Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років" [20] був декретований День пам'яті жертв політичних репресій як щорічний національний пам'ятний день в Україні, що припадає на третю неділю травня. Це було поштовхом до чіткого розрізнення у часі політичних репресій і Дня пам'яті жертв голодоморів, який залишився кожної четвертої суботи листопада.

На зустрічі з кореспондентами п'яти українських газет ("Дзеркало тижня", "День", "Україна молода", "Факты" і "Сільські вісті") В. Ющенко наголошував: "Нам треба, по-суті, сформувати нову генерацію національних політиків, для яких була б першочерговою тема національного становлення, формування національної пам'яті,

свідомості, що була деформована за багато століть... Зараз ми повертаємося до сторінок історії, які мають дуже важливе значення. Ми повинні розповідати про Голодомор. Кожної останньої суботи листопада збираються десятки тисяч людей і йдуть до того, вибачте, не пам'ятника, а знаку [Пам'ятного знаку жертвам Голодомору на Михайлівській площі в Києві – О.С.]... Нація не зробила адекватного вчинку, який вшанував би долю майже десяти мільйонів, котрі померли у 1932–1933 роках. А це більше людей, ніж ми втратили у роки Другої світової війни... Відверто скажу, я певною мірою гніваюся на інтелігенцію, на журналістів, які не завжди відстоюють національну позицію. Це питання виключно української нації, амбіції якої, я переконаний, можуть змінити думку світу, сусідів, різних регіональних чи міжнародних організацій..." [14].

У цій розлогіій цитаті міститься основна інтенція історичної політики В. Ющенка відносно Голодомору-геноциду українців і його намір представити ці трагічні події як символ, завдання якого – об'єднати історичну свідомість. До основних напрямів цієї політики варто віднести: по-перше, кампанію, яка орієнтована на визнання Голодомору 1932–1933 рр. на міжнародній арені (під час його президенства на 34-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО було одностайно ухвалено Резолюцію про "Вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні", в остаточному варіанті якої слово "геноцид" не трапляється); по-друге, визнання на законодавчому рівні Голодомору як геноциду (28 листопада 2006 р. Верховна Рада України ухвалила закон "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні" [7], де вказані трагічні події визнаються геноцидом українського народу – "за" 233 депутати); по-третє, створення Національної книги пам'яті жертв Голодомору; по-четверте, створення у 2009 р. Національного музею "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні"; по-п'яте, заохочення і підтримка наукових досліджень з даної проблематики (у період 2005–2010 рр. – 53 збірника документів, 26 окремих публікацій (підбірок документів), 24 збірника з матеріалами конференцій, 31 монографія, 18 спеціальних колективних праць, 143 наукових статей, 2295 публічних виступів, 141 збірник спогадів і матеріалів, 6 кандидатських дисертацій тощо).

Активізувалася освітня та інформаційна політика у націоналістичному та антикомуністичному напрямку: у школах, закладах вищої освіти і культури все більше і частіше почали проводити уроки пам'яті, присвячені 1932–1933 рокам, а в медійному просторі і ЗМІ з'явилися цикли передач і рубрики, що стосувалися проблеми Голодомору-геноциду. В цілому завдяки вищевказаним аспектам

організації культурної пам'яті, почала відбуватися плавна трансформація ідентичності українців. Порівняно з 2003 р., коли тільки 40 % вважали Голодомор геноцидом, у 2007 р. ця цифра вже становила 63 % [5].

Ну і, звісно ж, не можна не згадати ще декілька подій за президенства В. Ющенка, а саме завершення робіт зі створення Національного історико-меморіального заповідника "Биківнянські могили", який отримав статус національного, та створення постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. Українського інституту національної пам'яті (УІНП), як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, котрий було знято у 2008 р. тимчасово за президенства В. Януковича. Серед пріоритетів у роботі цього органу, на думку Ю. Опалька, були посилення уваги до української історії з боку суспільства, забезпечення ґрунтовного вивчення етапів боротьби за відновлення державності у ХХ ст. та реалізація заходів, покликаних увічнити пам'ять учасників національно-визвольної боротьби, жертв голодоморів і політичних репресій [15].

З приходом у 2010 р. до влади В. Януковича та його команди, політика пам'яті у відношенні до проблеми Голодомору змінює свій вектор розвитку. Якщо раніше 19 листопада 2003 р., очолюючи оргкомітет з підготовки заходів у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору, у своїй заяві він обстоював позицію про трагічне місце тих подій в історії народу, про втрати щонайменше 7 млн і значний удар по генофонду української нації, після чого її існування було поставлене під сумнів [13, с. 103–104], то вже на початку президентського терміну під шаленим тиском Росії (яка до цього через залучення Німеччини та Франції як ключових гравців ЄС, а також підконтрольних їм малих країн "продавила" несхвалення Європарламентом формулювання "геноцид" по відношенню до Голодомору в Україні) змінює свою думку. 27 квітня 2010 р. на сесії ПАРЄ відповідь В. Януковича на питання члена групи об'єднаних європейських лівих і колишнього члена компартії Фінляндії Яако Талані Лааксо стосовно цієї проблеми була наступною: "Це були наслідки сталінського тоталітарного режиму, ставлення до людей. Але визнавати Голодомор як факт геноциду стосовно одного чи іншого народу, ми вважаємо, буде неправильно, несправедливо. Це була трагедія, спільна трагедія народів, які колись входили в єдину державу – Радянський Союз" [22].

Рухаючись у фарватері російської політики, тодішня "українська" влада намагалася всіляко догодити Кремлю, по суті, дотримуючись логіки заяви, що її ухвалила ще у 2008 р. Держдума РФ, в якій

Голодомор "не має, і не може мати міжнародно встановлених ознак геноциду, і не має бути предметом сучасних політичних спекуляцій". Як приклад, чисельні заяви Д. Табачника, який у 2003 р. на слуханні і спеціальному засіданні Верховної Ради відзначав, що Голодомор в Україні "був не тільки злочином проти людяності, але й потрапляє під дію конвенції ООН, як акт геноциду", і що ця проблема має важливе значення для стабілізації суспільно-політичних відносин, є доказом незворотності демократизації України. А вже займаючи посаду міністра освіти в уряді М. Азарова, перетворився на палкого прихильника негеноцидної версії трактування цих подій, безперестанно нагадуючи про вигадки зарубіжних істориків і неправильні управлінські рішення, що спричинили за своїм масштабом не стільки "українську", скільки "всесоюзнуну" трагедію, якою і виявився Голодомор.

Попри численні неправомірні спроби "регіоналів" змінити думку людей з геноцидної на негеноцидну версії, їм не вдалося здолати наратив у питанні Голодомору, який з кожним роком незалежності і появою молодого покоління, лише посилює свій вплив на творення стабільної національної ідентичності. "Відмова від голодомору як геноциду не означала відхід від ідеологеми в сфері історичної політики пам'яті, проводились комеморативні практики і офіційні церемонії біля меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні. Саме слово "голодомор" увійшло в мову офіційних документів, законодавчих актів і міжнародних відносин" [1, с. 394].

У 2012 р. на рівні парламентів, урядів і голів держав 23 країн світу піднімалося питання Голодомору українців 1932–1933 рр. і його трагічних наслідків (Австралія, Андорра, Аргентина, Бразилія, Ватикан, Грузія, Еквадор, Естонія, Іспанія, Італія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Словаччина, США, Угорщина, Чехія, Чилі). Геноцидом визнали Голодомор і католицька церква, Константинопольська православна церква, Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква. Як акт геноциду засуджений він у посланні Гендиректора ЮНЕСКО у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору.

Нова влада на чолі з П. Порошенком поки що твердо наполягає на оцінці Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як акту геноциду українського народу, що був ініційований урядом СРСР шляхом організації масового штучного голоду. 25 листопада минулого року на жалобних заходах в пам'ять жертв Голодомору президент заявив: "На всіх континентах потрібно усвідомити, що не визнавати

Голодомор так само аморально, як і заперечувати Голокост. І я думаю, прийшов час і нам самим прийняти закон про відповідальність за невизнання цих двох безпрецедентно жакливиx трагедій. Для чоxо? Щоб ті, хто будуть жити після нас, дотримувалися закону України про визнання Голодомору Україна геноцидом українського народу" [19]. Коментуючи ставлення еліти Росії до визнання Голодомору геноцидом, що можна віднести до категорії "неймовірного" П. Порошенко згадав про відплату: "Російська Федерація сама себе записала в правонаступниці Радянського Союзу. Отже, хоче вона чи ні, взяла на себе не тільки активи колишнього СРСР, а й відповідальність за злочини радянського режиму" [17].

7 грудня 2016 р. Верховна Рада України звернулася до демократичних держав із проханням визнати Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. За проект постанови № 3525 на ранковому засіданні парламенту проголосували 233 народних депутати замість потрібної мінімальної підтримки у 226 голосів. Тим більше, що на те є всі підстави, враховуючи досить високий рівень підтримки серед громадян України (77 %) такої постановки питання за даними соціопитування групи "Рейтинг" 20–29 вересня 2017 р.

На даний момент є всі підстави говорити про узгоджені дії серед різних гілок влади стосовно визнання цих трагічних подій геноцидними діями з боку керівництва ВКП (б) і уряду СРСР. Прикладом цього є "План заходів на 2017–2018 роки у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні" [21], який було розроблено і затверджено Урядом на виконання Указу Президента України "Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні – геноциду Українського народу" від 26.11.2016 р. № 523/2016. Згідно з цим Планом заходів передбачено проведення щороку традиційних жалобних заходів за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадськості, духовенства та дипломатичного корпусу; інформаційно-соціальних кампаній щодо інформування суспільства про події, пов'язані з Голодомором 1932–1933 рр. в Україні; тематичних наукових, науково-практичних конференцій, круглих столів, присвячених масовим штучним голодам 1921–1923 рр. та 1946–1947 рр. в Україні; проведення інформаційних, навчально-виховних і інших заходів, спрямованих на донесення інформації про вчинені комуністичним тоталітарним режимом штучні масові голоди; вирішити питання щодо розвитку Національного музею "Меморіал жертв Голодомору", забезпечити створення Музеєм геоінформаційної системи місць, пов'язаних з трагічними подіями; проведення

інформаційно-просвітницьких заходів щодо подальшого визнання світовою спільнотою Голодомору 1932–1933 рр. в Україні – геноцидом Українського народу та ін. Більш детальна інформація міститься в самому Плані.

Безумовно, всі ці рішення і події є значним кроком вперед порівняно із ситуацією навколо Голодомору-геноциду в державі ще 20 років тому. Проте, на нашу думку, потрібно звернути увагу ще на декілька пріоритетних завдань, пов'язаних із проблемою Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні щодо історичної і державної політики пам'яті. Це важливо з огляду на розмах політичної кон'юнктури та наукових спекуляцій навколо цієї теми сьогодні.

Передусім у державно-політичній площині необхідно зосередитися на наступних концептуальних засадах:

- осмислення проблеми Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні на полідисциплінарній основі має відповідати загальному контексту санації національної ідентичності та подальшій модернізації національного нарративу з метою остаточної деколонізації та декомунізації історичної пам'яті громадян в Україні, формування націоцентричного розуміння історії, її самобутності та безперервності серед населення;

- інтеграція правдивої інформації про злочини комуністичного режиму того часу до суспільно-політичного і гуманітарного простору країни, повинна сприяти подоланню конфліктності та контраверсійності, а також збереженню стабільності в суспільних відносинах, пришвидшити послідовний процес витіснення "імперсько-радянської міфотворчості", що генерує ідоли меншовартості та розбрату в свідомості українців;

- перетворення знань про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. на вагомий чинник становлення української політичної нації, а ще на націооб'єднувальний та самостверджуючий фактор, що сприятиме остаточній дерадянській соціальної пам'яті;

- на інституційному рівні (Національний музей "Меморіал жертв Голодомору", Український інститут національної пам'яті та ін.), за підтримки органів виконавчої влади (в центрі та регіонах) поглиблювати співпрацю з інститутами громадянського суспільства (релігійними, культурними та науковими товариствами, творчими спілками, ветеранськими і молодіжними організаціями тощо), міжнародними фондами і організаціями, що опікуються питанням Голодомору-геноциду в Україні, на предмет ведення відкритого суспільного діалогу, де модератором має бути держава;

- активізація відповідної освітньої політики, до якої мусять долучитися культурні заповідники і меморіальні комплекси, заклади

середньої та вищої освіти, між якими має бути узгоджена, продумана і запропонована в організаційному плані співпраця у питаннях інформування молоді і дорослих про трагічні події 1932–1933 рр. в Україні, де максимальна увага повинна бути прикута до школярів.

Стосовно останнього пункту, то справді, нині замало займатися тільки науковим пошуком чи розбудовою державної політики навколо проблеми Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, тим більше, що саме з політикою останнім часом пов'язано дуже багато спекуляцій та маніпуляцій, до речі, як і на науковій ниві (яскравим прикладом у цьому відношенні є книга Е. Еплблом "Червоний голод. Війна Сталіна проти України" (2017) [6]). Необхідно звернути увагу на просвітницьку роботу, що свого часу була започаткована у 2007–2008 рр. за президенства В. Ющенка. Йдеться про відповідь на дуже просте і водночас не зовсім легке запитання "Як і про що говорити дітям про Голодомор?".

Об'єктом подібної освітньої політики переважно є школярі різного віку. Їхнє знайомство з Голодомором-геноцидом 1932–1933 рр. має спільну мету – навчально-виховну, от тільки способи і методики безумовно різняться. Не можна не погодитися з Міністром освіти і науки Л. Гриневич, яка відзначила на Всеукраїнському методичному семінарі для освітян "Нова українська школа: навчання і знання про Голодомор" (2016) наступне: "...такі теми, як Голодомор повинні наскрізно увійти в навчання українських школярів, для цього не потрібно створювати окремих предмет – потрібно інтегрувати ці теми для вивчення дітьми історії, української мови, читання тощо. Тема Голодомору у нас зараз асоціюється з куском депресивної інформації, а насправді – це тема, яка буде, яка розвиває те, що ми називаємо соціальні та громадські компетентності, пошану та почуття гідності до кожної людини" [4].

Учням молодшої та середньої школи важко повністю усвідомити жахи і жорстокості тих трагічних подій (не можна читати їм складні наукові доповіді, показувати страшні фільми чи вимагати від них заучувати факти і статистику). Максимальне засвоєння ними навчального і виховного матеріалу можливе за умови, коли технології навчання використовують **слухові, зорові** та рухові (**кінестетичні**) форми діяльності традиційно на уроках художньо-естетичного циклу предметів – музичне та образотворче мистецтво, фізична культура та трудове навчання. Саме під час цих занять має формуватися сфера здорового глузду, елементами якої мають бути наступні усвідомлення: по-перше, під час цієї трагедії помирили з голоду люди, через те, що у них насильно відібрали їжу; по-друге, що

радянська влада під час і після Голодомору заперечувала факт масового вимирання людей; по-третє, що Голодомор був геноцидом, тобто задуманий і навмисно спланований для винищення українців. На цьому етапі найкраще інформація закріплюється під час виконання певних символічних дій, як у випадку з "Квіткою-незабудкою", "Свічкою пам'яті", "Мелодією Скорика", тематичними днями тощо.

Окремо хотілося б відзначити роботу, яку проводить у цьому напрямку Національний музей "Меморіал жертв Голодомору" на сучасному етапі. Йдеться про такі освітні проекти: інтегративний урок "Геноцид – що це?" (для 9–11 класів), завданнями якого є навчити аналізувати першоджерела, мислити критично, формувати особисте ставлення до історії та розуміти її уроки, розвивати вміння аналізувати події, порівнювати історичні явища і процеси, робити правильні висновки; екскурсія "Голодомор: голоси свідків" (для 8–11 класів) включає перегляд фотодокументів, листів, вона наповнена розповідями очевидців Голодомору, записів яких зберігається в науковому архіві музею (понад 2000 екз.); майстер-клас "Не дамо згасити свічу пам'яті"; інтерактивне заняття "Як розрізнити фейки і правду у ЗМІ" (для 10–11 класів) в ході якої до уваги запропоновано перегляд фільму "Територія Голодомору: пам'ять невмируща", що ставить за мету навчити декодувати пропаганду в медіатекстах, розуміти функцію мас-медіа в демократичному суспільстві та цінність свободи слова, розуміти власну відповідальність за байдужість до вчинення злочину, розуміти власну роль в розголошенні порушень прав людини за допомогою свободи слова; інтерактивний урок "Голодомор: зернята надії" (для дітей 6–10 років), під час якого в Музеї діти навчаються співпереживати та співчувати чужій біді (дуже важливим є емоційне сприйняття), слухають і обговорюють відеозаписи спогадів людей, які пережили Голодомор в цьому ж віці, грають у гру "Звільни дітей"; інтерактивний урок "Голодомор: залишатися людиною" (для 5–7 класів), основне завдання якого – донести розуміння того, що подібна трагедія не має повторитися – і не повториться, якщо молодь знатиме свої громадянські права і цінуватиме життя [16].

Поряд із зазначеними освітніми ініціативами музей приділяє велику увагу формуванню архіву і бібліотеки для ще більшого музею у майбутньому, заручившись активною підтримкою української діаспори. Все частіше звертаються до Музею за інформацією і передають свої твори художники, режисери та дослідники з Італії, Австралії, Канади, Німеччини, США. На окрему увагу заслуговує

ініційована Світовим Конгресом Українців акція "Запалимо свічку пам'яті!", що стартувала 1 вересня 2018 р. від приміщення музею, до якої приєдналися Міністерство закордонних справ України, Український інститут національної пам'яті та Національний музей "Меморіал жертв Голодомору". Мета цієї акції – проведення церемонії запалення Свічки пам'яті впродовж 85-ти днів в різних містах 85-ти країн світу. Вона завершиться в Україні 24 листопада у День пам'яті жертв Голодомору. Особлива увага при проведенні пам'ятного заходу, якщо брати до уваги освітній аспект, буде приділена дітям-жертвам Голодомору, які не сіли за шкільні парти 1 вересня 1933 р. Відтак у Музеї презентують виставку "Вкрадене дитинство: діти в роки Голодомору 1932–1933 рр." і публічно оголосять частину Мартирологу – імена 85 вбитих голодом дітей, запаливши свічки для вшанування пам'яті померлих.

Таким чином, тема Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні і досі залишається однією з найактуальніших. Вона потребує вирішення не лише в науково-теоретичній, але й у прикладній площині, зокрема у сфері державної та освітньої політики. Поряд зі зваженою й об'єктивною академічною оцінкою тих подій, не потрібно забувати про терор голодом як інструмент фізичної деструкції та "психологічного переламування хребта українському селянству", що породив травматичний досвід у "колективному несвідомому" українців і продовжує існувати як важливий сегмент національної пам'яті останніх. Для того, щоб розвиватися і рухатися далі, нам, українцям, потрібно подолати атмосферу "морального отруєння" і запобігти перетворенню українського суспільства на сировинний придаток для імперії, котра живиться "творчими душами пригноблених народів". Солідаризуючись із таким розумінням проблеми, варто обстоювати позицію незамовчування факту геноциду, акцентувати увагу на подоланні пережитої травми, через впровадження "Memory Studies" та "Trauma Studies" у практичну площину державотворчих процесів. Йдеться про осмислення проблеми Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. відповідно до контексту санації національної ідентичності та тенденції модернізації національного нарративу з метою остаточної деколонізації та декомунізації історичної пам'яті громадян в Україні, формування націоцентричного розуміння історії; завдяки правдивій інформації про ці трагічні події наблизитися до подолання конфліктності та контраверсійності, до збереження стабільності в українському суспільстві, пришвидшити процес витіснення "імперсько-радянської міфотворчості"; перетворення знань про Голодомор-геноцид 1932–

1933 рр. на вагомий чинник становлення української політичної нації, а на інституційному рівні за підтримки органів виконавчої влади, поглиблювати співпрацю з інститутами громадянського суспільства, міжнародними фондами і організаціями, що опікуються питанням Голодомору-геноциду в Україні, на предмет ведення відкритого суспільного діалогу на цю тему. Окремим важливим аспектом є активізація освітньої політики, в ході якої будуть комплексно задіяні культурні заповідники і меморіальні комплекси, вищі та середні заклади освіти, між якими має бути узгоджена, продумана і запропонована в організаційному плані співпраця у питаннях інформування молоді та дорослих про трагічні події 1932–1933 рр. в Україні, де максимальна увага повинна бути прикута до школярів. Особлива роль у цих процесах відведена Національному музею "Меморіал жертв Голодомору", який має виконувати не лише роль координаційного центру з проведення освітньо-політичних заходів, але й реалізовувати функції науково-дослідної установи, що вивчатиме на високому академічному рівні дискусійні питання, пов'язані з Голодомором-геноцидом українців у 1932–1933 рр.

Література

1. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377–400.
2. Бриваті Б. Коли закінчується геноцид? *Український тиждень*. 2010. № 49 (162). С. 44–46.
3. В парламенті Британії призвали признати Голодомор в Україні актом геноцида. URL: <https://glavred.info/politics/467335-v-parlamente-britanii-prizvali-priznat-golodomor-v-ukraine-aktom-genocida.html>
4. Винницька-Юсипович О. Дітям про Голодомор 32–33 років в Україні. URL: <http://www.lycem-do-dytyny.com/pro-holodomor>
5. Думки населення України щодо визнання Голодомору 1932–33 рр. геноцидом. URL: http://www.president.gov.ua/content/golodomor_sociology.html
6. Епплбом Е. Червоний голод. Війна Сталіна проти України. Київ: НРЕС PRESS, 2018. 440 с.
7. Закон України про Голодомор 1932–1933 років в Україні. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.
8. Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927–1932 г. / под ред. В. П. Данилова, Н. А. Ивницкого. Москва: Политиздат, 1989. 526 с.
9. Касьянов Г. "Национализация" истории в Украине. *Историческая политика в XXI веке: сборник статей*. Москва: Новое литературное обозрение, 2012. С. 217–256.

10. Космина В. Г. Методологічний аспект системного дослідження українського Голодомору. Голодомор 1932–1933: запорізький вимір. Запоріжжя: Просвіта, 2008. С. 23–38.

11. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 рр. / упоряд. А. Граціозі; пер. М. Прокопович. Харків: Фоліо, 2007. 255 с.

12. Луцкай В. Оцінка міжнародної спільноти Голодомору 1932–1933 рр. в Україні та вплив "зовнішнього чинника". *Голодомор-геноцид 1932–1933 років як наслідок антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР: до 80-річчя трагедії – масового винищення українського народу*: збірник науково-методичних матеріалів на допомогу вчителю / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 102–107.

13. Маркова С. В. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.

14. Махун С. Український Голодомор у лещатах політичної та економічної доцільності. *ZN.UA*. 2007. Вип. 28. 21 липня–10 серпня. URL: https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinskiy_golodomor_u_leschatah_politichnoyi_ta_ekonomichnoyi_dotsilnosti.html

15. Опалько Ю. В. Взаємодія громадських організацій з органами влади у реалізації державної політики пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 42–49.

16. Освітні проекти Національного музею "Меморіал жертв Голодомору". URL: <http://memorialholodomor.org.ua/science/interactive-lessons/>

17. Порошенко: "Пришло время и нам принять закон об ответственности за непризнание Голодомора и Холокоста". URL: <http://gordonua.com/news/society/poroshenko-prishlo-vremya-i-nam-prinyat-zakon-ob-otvetstvennosti-za-nepriiznanie-golodomora-i-holokosta-219047.html>

18. Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 13 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років. Постанова Верховної Ради: України № 789/IV. URL: http://www.president.gov.ua/content/golodomor_75_12.html

19. Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій. Указ Президента України № 1310/98. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5273.html>

20. Указ Президента України № 431/2007 Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/6153.html>

21. Уряд затвердив План заходів на 2017–2018 роки у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250209836>

22. Янукович сказав депутатам ПАРЄ, що Голодомор – не геноцид. URL: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/193461>

References

1. Bondar V. Derzhavna polityka istorychnoyi pamiaty v Ukraini 1990-2000-kr rr.: osnovni tendentsiyi / V. Bondar // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. – 2013. – Vyp. 23. – S. 377–400.
2. Brivati B. Koly zakinchuietsia henotsyd? / B. Brivati // Ukrayinskyi tyzhden. – № 49(162). – 2010. – S. 44-46.
3. V parlamente Britanii prizvali priznat Holodomor v Ukraine aktom genotsyda. – Retrieved from: <https://glavred.info/politics/467335-v-parlamente-britanii-prizvali-priznat-golodomor-v-ukraine-aktom-genocida.html>
4. Vynnytska-Yusypovych O. Ditiam pro Holodomor 32-33 rokov v Ukraini / O. Vynnytska-Yusypovych. URL: <http://www.lycem-do-dytyny.com/pro-holodomor>
5. Dumky naselennia Ukrainy shchodo vyznannia Holodomoru 1932–33 rr. henotsydom. URL: http://www.president.gov.ua/content/golodomor_sociology.html
6. Epplbom E. Chervonyi holod. Viina Stalina proty Ukrainy / E. Epplbom. – K.: HREC PRESS, 2018. – 440 s.
7. Zakon Ukrainy pro Holodomor 1932–1933 rokov v Ukraini. – Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16>
8. Yz istorii derevni nakanune i v khode kollektivizatsyy, 1927-1932 gg.; pod red. V.P. Danylova, N.A. Yvnitskoho. – M.: Politizdat, 1989. – 526 s.
9. Kasianov H. "Natsyonalizatsyia" istorii v Ukraini / H. Kasianov // Istoricheskaya polityka v XXI veke: Sbornik statei. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2012. – S. 217-256.
10. Kosmyna V.H. Metodolohichni aspekt systemnoho doslidzhennia ukrayinskoho Holodomoru / V.H. Kosmyna // Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir. – Zaporizhzhia: Prosvita, 2008. – S. 23-38.
11. Lysty z Kharkova. Holod v Ukraini ta na Pivnichnomu Kavkazi v povidomlenniakh italiiskyykh dyplomativ 1932–1933 rr.; A. Hratsiozi; . M. Prokopovych. – KH.: Folio, 2007. – 255 s.
12. Lushchay V. Otsinka mizhnarodnoi spilnoty Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini ta vplyv "zovnishniogo chynnyka" / V. Lushchay // Holodomor-henotsyd 1932-1933 rokov yak naslidok antyukrayinskoi polityky stalinskoho rezhymu v SRSR: do 80-richchia trahedii - masovoho vynyshchennia ukrayinskoho narodu : Zbirnyk naukovykh metodychnykh materialiv na dopomohu vchyteliu / M-vo osvity i nauky, molody ta sportu Ukrainy, Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2013. – S. 102-107.
13. Markova S.V. Suspilno-politychni zminy v ukrayinskomu seli u konteksti formuvannia komunistychnoyi systemy (1917-1933 rr.): dys. ... dok. ist. nauk: 07.00.01 / S.V. Markova; Kamyanets-Podilskyi natsionalnyy universytet imeni Ivana Ohiyenka. – Kamyanets-Podilskyi, 2015. – 534 s.
14. Makhun S. Ukrayinskyi Holodomor u leschatakh politychnoi ta ekonomichnoi dotsilnosti / S. Makhun // ZN.UA. – 2007. – Vyp. №28. – 21 lypnya-10 serpnya. – Retrieved from: https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinskyi_golodomor_u_leschatah_politychnoyi_ta_ekonomichnoyi_dotsilnosti.html
15. Opalko YU. V. Vzaiemodiia hromadskykh orhanizatsii z orhanamy vlady u realizatsiyi derzhavnoi polityky pamiaty / YU. V. Opalko // Stratehichni priorityety. – 2009. – № 3 (12). – S. 42–49.

16. Osvitni proekty Natsionalnoho muzeiu "Memorial zhertv Holodomoru". – Retrieved from: <http://memorialholodomor.org.ua/science/interactive-lessons/>

17. Poroshenko: Prishlo vremia i nam prinyat zakon ob otvetstvennosti za nepriznanie Golodomora i Golokosta. – Retrieved from: <http://gordonua.com/news/society/poroshenko-prishlo-vremya-i-nam-prinyat-zakon-ob-otvetstvennosti-za-nepriznanie-golodomora-i-holokosta-219047.html>

18. Postanova Verkhovnoii Rady Ukrainy № 789/IV Pro Zvernennia do Ukrainytskoho narodu uchashnykiv spetsialnoho zasidannia Verkhovnoyi Rady Ukrainy 13 travnia 2003 roku shchodo vshanuvannia pamiaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv. Retrieved from: http://www.president.gov.ua/content/golodomor75_12.html

19. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 1310/98 Pro vstanovlennia Dnia pamiaty zhertv holodomoriv ta politychnykh represii. – Retrieved from: <http://www.president.gov.ua/documents/5273.html>

20. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 431/2007 Pro zakhody u zviazku z 70-my rokovynamy Velykoho teroru – masovykh politychnykh represii 1937–1938 rokiv. – Retrieved from: <http://www.president.gov.ua/documents/6153.html>

21. Uriad zatverdyyv Plan zakhodiv na 2017-2018 roky u zviazku iz 85-my rokovynamy Holodomoru 1932-1933 rokiv v Ukraini. – Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250209836>

22. Yanukovych skazav deputatam PARIE, shcho Holodomor – ne henotsyd. – Retrieved from: <http://eunews.unian.net/ukr/detail/193461>

О. Стасюк

кандидат исторических наук, генеральный директор
Национального музея "Мемориал жертв Голодомора"

Восприятие Голодомора-геноцида 1932–1933 годов в независимой Украине: политические шаги и образовательные уроки

В статье сделана попытка анализа темы Голодомора-геноцида украинцев 1932–1933 гг. в контексте общественно-политических и образовательных вызовов, которые возникают с момента провозглашения независимости и являются актуальными сегодня. Акцентировано внимание на геноцидной теории прочтения и осмысления трагических событий в украинской истории, лежащей в основе не только большинства основательных академических исследований, но и глубоко укорененной как травматический опыт в "коллективном несознательном" и продолжающей существовать как важный сегмент национальной памяти. Доказано, что осмысление этой проблемы должно происходить не только внутри полидисциплинарной площадки, но и во время развития "мемориально-патриотического" курса в политической и образовательной сферах, с учетом предыдущих ошибок, чтобы не допустить повторения подобных трагических историй в будущем, а также мобилизовать духовные силы и конструктивный потенциал для создания украинской политической нации в XXI веке.

Ключевые слова: история Украины, Голодомор-геноцид, 1932–1933 гг., политика памяти, образовательная политика.

О. Стасюк

Candidate of Historical Sciences, Director General
of National Museum "Holodomor Victims Memorial"

**Comprehension of Holodomor-genocide of 1932-1933 in independent Ukraine:
political steps and educational lessons**

The article examines the topic of the Ukrainian Holodomor-genocide of 1932–1933 in the context of the social, political and educational challenges that have arisen since the proclamation of independence and are relevant today. In the focus of the article there is the genocidal theory of implementation and comprehension of tragic events in Ukrainian history. This theory underlies not only the overwhelming majority of academic studies, but is also deeply rooted in traumatic experience of the "collective unconscious". It continues to exist as an important segment of national memory. It is proved that the understanding of this problem should occur not only within the scientific interdisciplinary studies, but also during the development of a "memorial-patriotic" course in the political and educational spheres, taking into account previous mistakes, in order to prevent the repetition of such tragic events in the future, to mobilize spiritual forces and constructive potential for the creation of a Ukrainian political nation in the 21st century.

Key words: history of Ukraine, Holodomor-genocide, 1932–1933, politics of memory, educational policy.